

larından Muhammed Ekber'in kızlarından biri Abdurrahman-ı Câmî, diğeri de Reşehât müellifi Fahreddin Safî ile evli idi. Kâşgarî, Mâverâünnehir'deki Nakşibendî şeyhlerinin aksine halvet ve riyâzeti tasavvufi bir eğitim metodu olarak kullanmıştır. "Biz yoktuk, Allah vardı. Biz olmayacağız, Allah olacak. Bugün de biz yokuz, Allah var" diyen Kâşgarî'nin (Fahreddin Safî, I, 313) diğer ilk dönem Nakşibendî şeyhleri gibi vahdet-i vücûdu benimsediği anlaşılmaktadır. "Hak Teâlâ'ya yakınlık senin O'nda kaybolmandır. Kendini ve gayrını kaybedip nerede olduğunu, nereden geldiğini ve yakınlığın mahiyetini dille anlatamamandır" diyen Kâşgarî hassas kalpli, nazik ve latif insanların Hak ile alâkalarının daha kuvvetli olduğunu, yapılan işlerin ve mesleklerin de insanın letâfetine tesir ettiğini söylerdi.

Kâşgarî'nin önde gelen müridleri şunlardır: Abdurrahman-ı Câmî, Şemseddin Muhammed Rûcî, Alâeddin Âbîzî, Nûrullah İsfendânî, Şehâbeddin Ahmed el-Bîrcendî, Abdülazîz Câmî, Muhammed Câmî, Mevlânâ Pîr Ali Câmî, Hâfız İsmâil Rûcî, Ahmed Kârîzî, Mevlânâ Hacı Mezârî, Mîr Rengrîz, Azîzullah Bûzcânî ve Mîr Kelân Hakkarûnî. Bunlardan ilk dördü Nakşibendiyye tarikatının yayılmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur. Amasya'da 857 (1453) yılında kurulan Yâvedûd Tekkesi'nin ilk şeyhi Sun'ullah Buhârî'nin de Sa'deddin-i Kâşgarî'nin halifelerinden olduğu kaydedilmektedir (*Amasya Târîhi*, I, 253-254).

Sa'deddin-i Kâşgarî'nin bazı sözleri bir müridi tarafından derlenmiş ve bunlardan bir kısmı on altı parça halinde Reşehât'ta nakledilmiştir. Kâşgarî'nin aslen isimsiz olan ve muhtemelen yine müridleri tarafından derlenen risâlelerine müstensihler farklı isimler vermiştir. Bunlardan *Risâle-i Zikriyye* Seyyid Ali Âl-i Dâvûd tarafından neşredilmiştir (*Ma'ârif*, XIV/3, [Tahran 1376/1988], s. 87-94). *Risâle der Teveccüh* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Farsî, nr. 1028) ve *Risâle der Kelimât-ı Kudsiyye* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1387) henüz yazma halindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Abîdî), Tahran 1375 hş./1996, s. 408-410; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 456; Fahreddin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muîniyân), Tahran 1977, I, 205-232, 313; Ali b. Mahmûd Ebîverdi, *Rauzatü's-sâlikîn*, Kitâbhâne-i Gencbahş (İslâmâbâd), nr. 4049, s. 27-42; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, IV, 59; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni, *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1381, vr. 10^b-12^b; M. Tâhir Hârizmî, *Silsile-i Nakşibendiyye*, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 69, vr. 136^b-138^a; Gulâm Server Lâhûrî, *Hâzinetü'l-'aşfiyâ*, Kanpûr 1312/1894, I, 573-576; *Amasya Târîhi*, I, 253-254; A. A. Semenov, *Sobranie Vostochnih Rukopisei Akademii Nauk Uzbekskoi SSR*, Taşkent 1955, III, 270; *Risâle-i Mezârât-ı Herât* (nşr. Fikrî Selcûkî), Kâbil 1344 hş./1965, neşredenin notları, s. 52-54; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Târîkatı*, İstanbul 2002, s. 133-135, 269, 331, 333; Hüseyin Berzger, "Sa'düddin-i Kâşgarî", *Dânîş-nâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1380, I, 483; Hamid Algar, "Sa'd al-Din Kâşgharî", *El²* (İng.), VIII, 704.

NECDET TOSUN

ŞÂDEDDİN KÖPEK

(ö. 636/1238-39 [?])

Anadolu Selçuklu dönemi devlet adamlarından.

Hayatının ilk yılları ve Anadolu Selçuklu sultanlarının hizmetine nasıl girdiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yaptırmış olduğu kervansarayın kitâbesinden adının Köpek b. Muhammed, lakabının Sâdeddin olduğu anlaşılmaktadır. Köpek'in Türkçe'de yaygın olmamakla birlikte isim olarak kullanıldığı, Artuklular'da bir Türk beyinin bu adı taşıdığı ve bu adın hakaret anlamı içermediği bilinmektedir. Sâdeddin Köpek, I. Alâeddin Keykubad'ın 623 (1226) yılında Eyyûbîler'e karşı düzenlediği bir sefer esnasında Harput civarında meydana gelen savaşta Selçuklu ordusunun sol kanat kuvvetlerinin kumandanıydı. Mengüçük Be-yi Dâvud Şah, I. Alâeddin Keykubad'a tâbi olduğunu bildirmek üzere Kayseri'ye geldiğinde (1225-1228 arası) kendisine verilecek ahidnâmeyi kaleme alan Sâdeddin

Köpek'ten İbn Bîbî'nin kayıtlarında emîr-i şikâr, nakkaş ve mimar olarak bahsedilir. I. Alâeddin Keykubad'ın 1226-1236 yılları arasında Beyşehir gölü yakınlarında yaptırdığı Kubâdâbâd Sarayı'nın mimarının Sâdeddin Köpek olduğu kaydedilmektedir.

Büyük oğlu Gıyâseddin Keyhusrev'i bırakıp diğer oğlu İzzeddin Kılıcarslan'ı veliaht tayin eden Alâeddin Keykubad yediği av etinden zehirlenerek ölmüştü (4 Şevval 634 / 31 Mayıs 1237). Sultanın bir suikast ihtimalini akla getiren ölümünün hemen ardından Gıyâseddin Keyhusrev'in adamları kendisini Keykubâdiye Sarayı'ndan alıp Kayseri Sarayı'na götürerek tahta çıkardılar. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in tahta çıkmasında başrolü oynayan Sâdeddin Köpek sultanın en sadık adamı oldu. Sâdeddin, Anadolu Selçukluları'nın hizmetinde bulunan Hârizmî askerlerinin reisi Kayırhan'ı kendisine rakip görerek Keyhusrev'i onu bertaraf etmeye ikna etti. Zamanı Kalesi'nde hapsedilen Kayırhan'ın bir müddet sonra hapiste ölmesi üzerine bütün Hârizmî beyler ve askerleri Selçuklu topraklarını yağmalayıp doğuya doğru çekilmeye başladı. Sultanın Emîrü'l-ümerâ Kemâleddin Kâmyâr kumandasında gönderdiği ordu Hârizmîler tarafından yenilgiye uğratıldı. Sultanın atabegi Şemseddin Altun-aba'nın bu gelişmelerden kendisini sorumlu tuttuğunu öğrenen Sâdeddin Köpek, II. Kılıcarslan devrinden beri devlete hizmet eden yaşlı atabegi öldürttü. Sıranın kendisine geldiğini farkedene Vezir Tâceddin Pervâne çareyi iktâi Ankara'ya kaçmakta buldu. Sâhib Şemseddin İsfahânî, saltanat nâibi Emîrü'l-ümerâ Kemâleddin Kâmyâr'a Köpek'in zulmü konusunda sultanı uyarmak gerektiğini söylediye de Kemâleddin Kâmyâr hayatından endişe duyduğu için buna yanaşmadı. Saltanatını düşünen ve özellikle kardeşi İzzeddin Kılıcarslan'dan çekinen sultan da bu gelişmeler karşısında sessiz kalmayı tercih etti. Sâdeddin Köpek, sultandan aldığı bir فرمانla İzzeddin Kılıcarslan'ın annesini Ankara'ya gönderip boğdurttu. Sultanın henüz erkek çocuğu olmadığı için kardeşleri Kılıcarslan ile Rükneddin'in hayatlarına dokunmadı. Onları Borgulu Kalesi'ne bizzat götürerek hapsetti. Sultanın erkek çocuğu dünyaya gelince Mübârizüddin Armağanşah'ı onları öldürmekle görevlendirip Borgulu Kalesi'ne yolladı. Ancak Armağanşah, Kılıcarslan'ı ve Rükneddin'i öldürmedi; durumu sultandan ve Sâdeddin Köpek'ten gizleyerek geri döndü.

Sâdeddin Köpek, Ankara'ya giderken Akşehir'de bir muganniye ile gayri meşrû

Konya-Aksaray yolu üzerinde Tömek köyü yakınındaki Sâdeddin Köpek Hanı (Zazâdin Hanı)

ilişkide bulunmakla itham edilen Tâced-din Pervâne'nin Ankara'da recmedilerek öldürülmesini sağladıktan sonra yönetime tamamen hâkim oldu. Sultanı istediği gibi yönlendiren Sâdeddin Köpek'ten diğer devlet adamları ve emîrlere korkmaktaydı. Hatta bu sırada önemli bir görevde bulunmayan, fakat daha sonraki yıllarda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kaderine tesir edecek olan emîr Celâleddin Karatay bu korkuyla görevini bırakıp bir köşeye çekildi. Gücü günden güne artmakla birlikte siyasî ve askerî alanda herhangi bir başarısı bulunmayan Köpek, kendini yüceltecek önemli bir zafer elde etmek amacıyla ordunun başına geçerek Eyyûbîler'in hâkimiyeti altındaki Sûmeysât (Samsât) Kalesi'ni kuşattı. Kalenin idaresini elinde bulunduran hristiyanlar direnecek durumda olmadıklarından uğurlu saydıkları meşhur haçlarına dokunulmaması şartıyla kaleyi teslim ettiler (Zilkade 635 / Haziran-Temmuz 1238). Bu sırada civarda bulunan bazı kaleler de ele geçirildi. Sâdeddin Köpek, sefer dönüşü eski emîrlere Hüsâmeddin Kaymerî'yi işlemediği bir suçla itham ederek Malatya'da tutuklatıp mallarına el koydu. Sûmeysât'ın ele geçirilmesinin ardından nüfuzu bir kat daha artan Köpek, başarılı bir kumandan ve tecrübeli bir devlet adamı olan Kemâleddin Kâmyâr'ı Konya yakınlarında Gâvele (Gevele) Kalesi'ne göndererek orada öldürttü. Bu olaydan sonra II. Gıyâseddin Keyhusrev'i de saf dışı bırakıp Selçuklu tahtına oturmanın hesaplarını yapmaya başladı. Ancak bunun için Selçuklu hânedanına mensup olduğunu ispatlaması gerekiyordu. Köpek bu konuda da bir çözüm yolu buldu. Annesi Şehnâz Hatun'un Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev ile gayri meşrû ilişkisi olduğunu, I. Gıyâseddin'den iki aylık hamile iken bir başkasıyla evlendiğini, kendisinin bu nikâhtan yedi ay sonra dünyaya geldiğini, yani I. Gıyâseddin Keyhusrev'in gayri meşrû çocuğu olduğunu iddia etti. Öte yandan devletin kötü gidişinden sultanı sorumlu tuttu ve onun Abbâsî halifelerinin sancağını değiştireceği, Abbâsîler'i tanımayacağı söylentisini yaymaya başladı. Bu iddialar sultanın ve halkın tepkisine yol açtı. Sâdeddin Köpek'i bertaraf etmeye karar veren sultan çok güvendiği hassa kölelerinden birini gizlice Sivas Subaşı Hüsâmeddin Karaca'ya gönderip Sâdeddin Köpek'in ortadan kaldırılmasını emretti. Hüsâmeddin Karaca, Kubâdâbâd Sarayı'nda bulunan sultanın yanına gitmeden önce Sâdeddin Köpek'e misafir olarak güvenini kazanmaya çalıştı ve kendisine sul-

nın hizmetine girmek istediğini bildirdi. Sâdeddin nezdinde gittikçe itibarı artan Hüsâmeddin Karaca daha sonra bir ziyafet sırasında Köpek'i öldürmeye çalıştıysa da başaramadı. Ancak bu esnada Emîr-i alem Togan'ın kılıç darbesiyle yaralanan Köpek kendini sultanın şaraphanesine attı; burada şarabdâr ve adamları tarafından öldürüldü. Cesedi demir bir kafes içine konularak Kubâdâbâd Sarayı'nın kale burcuna asıldı (muhtemelen Cemâziyelevvel 636 / Aralık 1238).

Sâdeddin Köpek hakkında geniş bilgi veren İbn Bîbî onun halka iyi davrandığını, mazlumlara yardım edip zalimleri şiddetle cezalandırdığını, özellikle iktâ sahiplerinin çiftçilerden haksız vergi almalarını önlediği için onlar tarafından çok sevildiğini, cömert ve hoşsohbet olduğunu söyler. Köpek'in Hârizmliler'e karşı yanlış politika izlemesi ve çok değerli devlet adamlarını öldürtmesi devletin temellerini sarsmış, bu sebeple Anadolu Selçuklu tarihinde kötü şöhret kazanmış ve uğursuz bir kişi olarak tanınmıştır. Osmanlı tarihçilerinden Münecimbaşı Ahmed Dede ondan "habis Köpek" diye bahseder, yaratılıştan soysuz, müfsit ve hasetçi bir emîr olduğunu kaydeder. Sâdeddin Köpek'in 633-634 (1236-1237) yıllarında Konya'ya 22 km. uzaklıkta, Aksaray-Konya karayolundan 5 km. içeride Tömek köyü yakınında yaptırdığı kervansaray Zazadin Hanı diye meşhurdur. "Zazadin" ismi Sâdeddin'in halk arasında söylenen bir şeklidir. Bazı araştırmacılar, Arapça kitâbede yer alan "Köpek" kelimesinin "b" ile yazılmasından dolayı ismin Kübek veya Köbek olabileceğini kaydederse de bu durumun Arapça'da "p" harfinin bulunmayışıyla ilgili olduğu açıktır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 361, 363, 438; II, 19-36; S. de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu: 1245-1248* (trc. Erendiz Özbayoğlu), Antalya 2006, s. 52; Ebû'l-Ferec, *Târih*, II, 537; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel Selçuklular Tarihi* (nşr. ve trc. Ali Öngül), İzmir 2001, II, metin, s. 69-74; trc., s. 80-84; *Amasya Târihi*, s. 364-365; Halil Edhem [Eldem], *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334, s. 73-74; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 28, 80; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 354, 397, 404-413; a.mlf., "Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakıfçıları", *TTK Belleten*, XLV (1948), s. 25 vd.; a.mlf., "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 620-622; a.mlf., "Sâded-Dîn Köpek", a.e., X, 32-35; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1992, VIII, 298-301, 362; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul 1999, II, 726-727; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*

(trc. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000, s. 88-91; Remzi Duran, *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitâbeleri*, Ankara 2001, s. 51-53, rs. 27-28; C. Hillenbrand, "Sa'd al-Din Köpek", *EI²* (İng.), VIII, 705; Ali Sevim, "Keyhusrev II", *DİA*, XXV, 349-350.

MUHAMMAD KESİK

SADEFÎ, Abdurrahman b. Ahmed

(bk. İBN YÛNUS, Ebû Saîd).

SADEFÎ, Ali b. Abdurrahman

(bk. İBN YÛNUS, Ebû'l-Hasan).

SADEFÎ, Ebû Ali

(bk. EBÛ ALİ es-SADEFÎ).

SADEFÎ, Yûnus b. Abdûla'lâ

(يونس بن عبد الأعلى الصدي)

Ebû Mûsâ Yûnus b. Abdila'lâ
b. Mûsâ es-Sadeî el-Misrî
(ö. 264/878)

İmam Şâfiî'nin talebesi,
fıkıh, hadis
ve kıraat âlimi.

170 yılı Zilhicce ayında (Haziran 787) doğdu. İbn Yûnus diye tanınan torunu tarihçi Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed es-Sadeî, Himyerîler'in Mısır'a yerleşen bir alt kolunu Sadîf'e soy bağı veya velâ yoluyla mensup olmadıkları halde Sadeî nisbesiyle anıldıklarını belirtir. Arz yoluyla kıraat imamı Nâfi'in talebesi Verş ve Ebû'l-Hasan Ali b. Yezîd gibi âlimlerden kıraat; Süfyân b. Uyeyne, İbn Vehb, Ma'n b. İsâ, Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ, Yahyâ b. Abdullâh b. Bukeyr el-Mahzûmî, Şuayb b. Leys b. Sa'd, Eşheb el-Kaysî ve İmam Şâfiî'den hadis ve fıkıh tahsil etti. Şâfiî'nin son dönem görüşlerini (kavl-i cedîd) rivayet eden talebelerinden biri olan Sadeî hakkında hocası, "Mısır'da ondan daha akıllı birini görmedim" demiştir (Sûbkî, II, 171). Mısır dışına çıkmadığı için ilmini oradaki ulemâdan tahsil etti ve Şâfiî ile 199 (815) yılından sonra tanıştı. Mısır'a yerleşen Şâfiî'nin derslerine devam edip ondan son dönem görüşlerini rivayet eden talebeleri arasına girdiyse de mezhep içinde Büveyfî, Müzenî ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî kadar kendisinden söz ettiremedi. Sadeî daha çok rivayet ilminde, özellikle haberlerin sahîh ve zayıf olanlarını ayırt etme konusunda temayüz etti, dolayısıyla Şâfiî fıkıh